

Литвин В. Ю.

РАДЯНСЬКА АВІАЦІЯ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ НА ХАЛХІН-ГОЛІ: ОПЕРАТИВНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ Й ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ

У статті на основі архівних документів та еґо-джерел виокремлено і проаналізовано проблеми, з якими зіткнулися військово-повітряні сили Червоної армії під час воєнного конфлікту в районі річки Халхін-Гол у 1939 р. Зокрема з'ясовано, що досвід бойових дій продемонстрував значне технічне відставання радянського авіапарку від японського, ліквідувати яке під час цієї неоголошеної війни було неможливо. До недоліків також варто віднести неналежним чином організовану систему спостереження і оповіщення про повітряну обстановку та спорадичну взаємодію радянської авіації з наземними підрозділами. Виокремлено низку факторів, що значно зменшували бойову спроможність радянських ВПС: вплив політичних чинників, незадовільна взаємодія, недостатній рівень льотно-тактичної підготовки пілотів, брак політичної волі для заподіяння ударів по території противника й недостатнє матеріальне забезпечення підрозділів повітряного спостереження, оповіщення та зв'язку (ПСОЗ). Сукупність всіх цих факторів засвідчила: незважаючи на те, що СРСР вийшов переможцем у зіткненні з Японією, конфлікт на Халхін-Голі продемонстрував недостатню бойову спроможність радянських ВПС та загострив потребу їхнього якнайшвидшого реформування.

Ключові слова: Халхін-Гол, ВПС РСЧА, Климент Ворошилов, Яков Смушкевич, бойове застосування авіації, повітряні бої, авіаційні удари, взаємодія, повітряне спостереження, оповіщення та зв'язок.

Постановка проблеми. 16 вересня 2024 р. виповнилося 85 років від моменту завершення протистояння Червоної армії з японськими військами в районі річки Халхін-Гол (1939). Незважаючи на те, що результат воєнних дій склався на користь радянських військ, бої на Халхін-Голі оприявнили певні слабкості радянських Військово-повітряних сил. В історіографії прийнято вважати, що лакмусовим папірцем, який продемонстрував світу слабкості Червоної армії, стала «Зимова війна» (1939–1940), однак саме «воєнний конфлікт у районі Халхін-Голу», як його називали в радянській історіографії, став першим доволі тривожним сигналом про потребу реформування системи підготовки, застосування та озброєння радянських ВПС. У тодішній радянській і сучасній російській історіографії прийнято вважати, що радянські ВПС вийшли цілковитими переможцями у протистоянні з японськими. Саме тому особливо актуальною є вивчення тих слабких сторін застосування радянських ВПС, що їх показав досвід воєнних дій на Халхін-Голі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський учений Стюарт Голдмен у праці

«Номонхан 1939: перемога Червоної армії, що визначила перебіг Другої світової війни» доволі ґрунтовно досліджує не тільки алгоритм безпосередньо воєнних дій, а й дипломатичний складник цього конфлікту. Також С. Голдмен пропонує кілька авторських ідей щодо визначення геополітичних наслідків протистояння. Серед іншого він зазначає, що поразка в боях на Халхін-Голі змусила японське військове керівництво віддати перевагу підготовці до війни із США і збереженню нейтралітету щодо СРСР¹. Російський учений Максим Коломієць у своєму дослідженні «Неоголошена війна Сталіна: танки на Халхін-Голі» аналізує кількісний склад, матеріальне забезпечення та участь у воєнних діях танкових та кавалерійських частин Червоної армії та Монгольської народної революційної армії (МНРА)². Доволі ґрунтовний аналіз подій на Халхін-Голі подає монгольський учений і політичний діяч Равдангійн Болд. Серед іншого, дослідник намагався здійснити історичну деконструкцію окремих радянських наративів, що традиційно засто-

¹ Stuart Goldman, *Nomonhan, 1939: the Red Army's victory that shaped World War II* (Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2012), 167.

² Максим Коломієць, «Необъявленная война» Сталина. Танки на Халхин-Голе. Москва: Яуза, 2013.

совувалися стосовно радянсько-монгольського співробітництва. Зокрема, автор наголошує на тому, що вступ радянських військ на територію Монголії відбувся не через дружні намагання Кремля захистити «братній народ», а в результаті прямого політичного тиску, що його чинив Сталін на керівництво цієї країни³. Французький учений Крістіан Гантьєр у праці «Битва під Номонханом і Друга світова війна на Далекому Сході» аналізує події 1939 р. на Халхін-Голі крізь призму геополітики. Особливу увагу автор звертає на прикордонні інциденти між радянськими та японськими військами у 1931–1937 рр. на монгольсько-манчжурському кордоні. Вчений обстоює думку, що бої на Халхін-Голі стали результатом не локальної прикордонної сутички чи провокації, а конфлікту геополітичних інтересів двох великих держав⁴.

Також варто згадати авторів, які вивчають авіаційну техніку, яку застосовували у воєнних діях на Халхін-Голі. Серед іншого варто назвати праці Михайла Маслова «Швидкісні бомбардувальники Сталіна СБ та Ар-2»⁵ і Андрія Харука «Винищувачі Другої світової війни»⁶.

Незважаючи на інтенсивне опрацювання вказаної проблематики, згадані вище дослідники фокусувалися переважно безпосередньо на перебігу воєнних дій, тактико-технічних характеристиках авіа- та бронетехніки, що брали у них участь, і питанні дипломатичних відносин між СРСР і Японією під час конфлікту. Водночас дотепер залишається недостатньо висвітленим питання щодо того, з якими системними проблемами зіткнулося радянське командування під час застосування ВПС РСЧА у воєнних діях на Халхін-Голі. Саме тому **метою статті** є виокремлення та дослідження на основі аналізу архівних джерел тих проблем, з якими зіткнулися ВПС РСЧА під час ведення бойових дій на Халхін-Голі, і того, як ці проблеми вплинули на бойову спроможність Військово-повітряних сил.

Під час опрацювання документів радянського командування кидається в очі залежність форм, способів та результатів оперативного і бойового застосування радянської авіації від політичних факторів. Це й не дивно, адже радянські війська перебували за межами території

СРСР і брали участь у воєнних діях проти військ держави, з якою Радянський Союз і Монгольська Народна Республіка (далі — МНР) офіційно не перебували у стані війни. 30 серпня 1939 р. японські бомбардувальники під прикриттям великих груп винищувачів завдали ударів по позиціях радянських військ. Радянська винищувальна авіація не встигла здійснити перехоплення противника через вади у системі оповіщення про повітряну обстановку та погану взаємодію, що буде показано нижче. Командування 1-ї Армійської групи (комдив Георгій Жуков і комбриг Михайло Нікішев) звернулося до народного комісара оборони Климента Ворошилова з проханням дати вказівку про завдання ударів по японських аеродромах. Інформацію до вищого командування довели дуже оперативно. Саму записку було написано о 5-й годині 55-й хвилині ранку, і через 45 хвилин повідомлення отримали та розшифрували у 8-му відділі Генерального штабу⁷.

Потреба отримання дозволу Ворошилова пов'язана з тим, що для атаки японських аеродромів радянським літакам треба було порушити повітряний простір Манчжоу-Го — маріонеткової держави, на території якої базувалися японські війська. Природно, що рішення про заподіяння удару по аеродромах, дислокованих на території Манчжоу-Го, мало політичний характер і виходило за межі повноважень командувача 1-ї армійської групи. Врешті-решт, ішлося про ведення воєнних дій на території іншої держави і, як наслідок, незважаючи на обґрунтованість подібних дій з точки зору воєнних рацій, дозвіл на це мало дати політичне керівництво країни.

На підтримку наведеної вище тези можна використати записку командувача авіації 1-ї Армійської групи комкора Якова Смушкевича Ворошилову, у якій він просив дозволу вести бойові дії по обидва боки монгольсько-манчжурського кордону. Він аргументував це тим, що японське командування розуміло: радянські війська ведуть воєнні дії, не перетинаючи кордону і, як наслідок, сприймало це як ознаку слабкості⁸. Смушкевич спирався на власний досвід, одержаний під час його участі у Громадянській війні в Іспанії 1936–1939 рр., адже під час цієї

³ Равдангийн Болд, *Ограниченная война: военно-дипломатическая история сражения у реки Халхин-Гол* (Весь Мир, 2019), 506.

⁴ Kristian Gauthier, «La bataille de Nomonhan et la seconde guerre mondiale en extrême-orient» (PhD diss., Montréal, 2016), 128.

⁵ Михаил Маслов, *Скоростные бомбардировщики Сталина СБ и Ар-2* (Москва: Коллекция, 2010), 208.

⁶ Андрей Харук, *Истребители Второй мировой: самая полная энциклопедия* (Москва: Яуза, 2012), 368.

⁷ Російський державний військовий архів (далі — РДВА). Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 160. Донесение командования 1-й Армейской группы наркому обороны СССР К. Е. Ворошилову о непрерывной бомбежке японской авиацией частей группы с просьбой разрешить применить авиацию для уничтожения авиации противника на ближайших аеродромах.

⁸ Там само. Спр. 86. Арк. 228. Докладная записка зам. Начальника ВВС РККА Я. В. Смушкевича К. Е. Ворошилову с просьбой разрешить вести боевые действия авиации не считаясь с государственной границей МНР.

війни було встановлено, що саме знищення авіації противника на аеродромах є одним із найефективніших способів боротьби за панування у повітрі, що забезпечує швидке досягнення кількісної переваги в результаті ретельно спланованих та одночасно завданих потужних, раптових авіаційних ударів у взаємодії всіх родів сил авіації⁹. Також дані, наведені в доповідній Смушкевича, дають змогу встановити точну кількість літаків, задіяних у бомбардуванні радянських частин, про які йшлося. Загалом японське командування використало 22 бомбардувальники і 52 винищувачі¹⁰.

Незважаючи на всі прохання командування військово-повітряних і сухопутних сил, Ворошилов того самого дня видав директиву, що в доволі однозначній формі обмежувала зону дій авіації винятково територією Монгольської Народної Республіки¹¹. Таке рішення викликає певне нерозуміння, адже, згідно з даними японської сторони, радянська авіація вже завдавала ударів по об'єктах у Манчжурії. Зокрема 19 серпня, за два місяці до описаного вище інциденту радянські літаки завдали успішних ударів по місту Аршан (Arshan) і поблизу Канчуерхімао (Kanchuerhmiao)¹².

Очевидно, що подібна позиція радянського командування була пов'язана з геополітичним чинником, а саме бажанням уникнути ескалації локального воєнного конфлікту і його переростання на повномасштабну війну. Саме тому радянське політичне керівництво вирішило обмежити дії авіації тільки прикордонними районами МНР.

Такі обмеження негативно впливали на дії радянської авіації і давали змогу японській авіації завдавати удари по позиціях радянських військ та оперативно повертатися на свої аеродроми, не ризикуючи бути перехопленими радянськими винищувачами. Це забезпечувало японській авіації значну тактичну й оперативну перевагу, якою вони, як постає з доповідних записок радянських командирів, наведених вище, активно користувалися.

Черговим підтвердженням доцільності організації удару по японських аеродромах стали

події 19 травня, коли японська авіація завдала удару по місту Баін-Тумен (нині місто Чойбалсан). Радянські винищувачі були підняті на перехоплення через 7 хвилин після того, як японська авіація завдала удару¹³. Оскільки відстань від Баін-Тумен до кордону з Манчжоу-Го становила близько 70 кілометрів, цілком закономірним було те, що радянські винищувачі не встигли вчасно прибути у потрібний район і, як наслідок, японські літаки успішно виконали завдання і без жодних втрат повернулися на аеродроми базування.

Ситуація погіршувалася ще й тим, що єдиною моделлю літаків, швидкісні характеристики яких уможливлювали більш-менш ефективне перехоплення японських літаків, були І-16. Всі інші літаки, що станом на серпень 1939 р. перебували на озброєнні військово-повітряних сил Червоної армії, не могли розвинути потрібну для успішного перехоплення швидкість.

Порівняння швидкісних характеристик літаків СРСР і Японії, що брали участь у бойових діях на Халхін-Голі¹⁴

Винищувачі	I-15 — 379/372	Ki-27 — 444/395
	I-153 «Чайка» — 426/366	
	I-16 (тип 12) — 431/393	
Бомбардувальники	СБ — 450/375	Ki-21 — 432/330
		Ki-30 — 432/380
Розвідники	P-5 — 244	Ki-15 — 510/380
	P-10 — 370/340	

Як можна побачити з таблиці, льотно-технічні характеристики авіапарку, що його використовувала радянська авіація у воєнних діях на Халхін-Голі, дещо поступалися японській. Як уже зазначено вище, найбільш швидкісним літаком радянських ВПС того часу вважали винищувач І-16. Але навіть ця машина інколи не мала змоги ефективно перехоплювати японські важкі бомбардувальники Ki-21 і легкі Ki-30. Японський розвідник Ki-15 взагалі розвивав недоступну для радянських винищувачів швидкість. Водночас японські винищувачі суттєво поступалися радянським в озброєнні (два кулемети за малого боєкомплекту проти двох гармат і двох кулеметів у радянських І-16 тип 12). Значним недоліком японських винищувачів була недостатня міцність конструкції, що негативно впливало на їхню здатність вести маневрений бій із велики-

⁹ Там само. Ф. 35082. Оп. 1. Спр. 282. Арк. 24–29. Доклад т. Ринальдо от 11.12.36 г. с выводами о боевой деятельности авиации в Гражданской войне в Испании.

¹⁰ Там само. Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 228. Докладная записка зам. Начальника ВВС РККА Я. В. Смушкевича К. Е. Ворошилову с просьбой разрешить вести боевые действия авиации не считаясь с государственной границей МНР.

¹¹ Там само. Ф. 33987. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 160. Директива К. Е. Ворошилова командованию 1-й Армейской группы об ограничении действий авиации территорией МНР. 30 августа 1939 г.

¹² Goldman, *Nomonhan*, 103.

¹³ РДВА. Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 28–33. Запись разговора по прямому проводу Б. М. Шапошникова с командованием 57-го Особого корпуса о положении на участке к востоку от р. Халхин-Гол. 20 мая 1939 г.

¹⁴ У випадку з винищувачами та розвідниками йдеться про максимальну швидкість і швидкість біля землі, для бомбардувальників зазначено максимальну і крейсерську швидкість.

ми перевантаженнями, особливо під час крутого пікірування¹⁵.

Значною перевагою японської авіації стало те, що, на відміну від радянських, японські винищувачі були обладнані засобами радіозв'язку. Принаймні третина японських винищувачів мала приймач і передавач, решта — лише приймач, але це давало змогу забезпечити радіозв'язком всіх командирів від рівня ланки і вище¹⁶. Це суттєво спрощувало управління винищувальною авіацією під час бою, давало змогу своєчасно доводити інформацію про повітряну обстановку та її різкі зміни, своєчасно здійснювати наведення винищувачів, що несли чергування у визначених зонах у повітрі, на групи радянських літаків. Радянська ж авіація не змогла повністю вирішити проблеми з радіозв'язком навіть до кінця Другої світової війни¹⁷.

Особливого значення цей фактор набув під час повітряних бойовищ — нової форми застосування винищувальної авіації, яку вперше широко використали саме під час конфлікту в районі р. Халхін-Гол із послідовним введенням у повітряні бої авіаційних підрозділів та частин у порівняно незначному районі повітряного простору¹⁸.

На початку конфлікту японські льотчики суттєво переважали радянських за рівнем льотної підготовки, особливо у веденні маневреного повітряного бою з використанням активних і небезпечних еволюцій літака. У японській авіації краще були відпрацьовані питання ведення групового повітряного бою. Натомість у радянській основну увагу під час підготовки льотчиків приділяли індивідуальним діям у повітрі, такій собі повітряній дуелі, що на практиці траплялося вкрай рідко. Особливим тактичним прийомом японських льотчиків було відкриття вогню після виконання петлі у вертикальній площині, у положенні шасі догори. Це давало японцям змогу економити час після виконання маневру для зайняття вигідного положення щодо противника, не витрачаючи дорогоцінні секунди на приведення літака у «нормальне» положення¹⁹.

Усе наведене вище пояснює причини переваги японської авіації над радянською на початку

конфлікту. Варто зауважити, що у подальшому радянське командування вирішило частину вказаних проблем і спромоглося створити умови для завоювання і утримання панування у повітрі.

Отже, з цієї інформації логічно випливає, що в умовах, коли радянська авіація з об'єктивних причин не могла організувати ефективне перехоплення японських літаків, додаткова відповідальність покладалася на служби протиповітряної оборони. Однак функціонування цих служб суттєво ускладнювалося браком необхідного устаткування.

Наприклад, дивізіони зенітної артилерії, перекинуті у район бойових дій із Московського військового округу (МВО), взагалі не були забезпечені жодними засобами зв'язку²⁰ і могли покладатися винятково на власних спостерігачів. Однак навіть за наявності цих засобів ситуація б істотно не покращилася, адже війська повітряного спостереження оповіщення та зв'язку (ПСОЗ) також мали відчутні проблеми в організації. Зокрема, війська ПСОЗ не мали жодних технічних засобів зв'язку, їхні пости розташовувалися доволі хаотично, а у випадку контакту з авіацією противника вони могли застосувати лише так звану звукову систему оповіщення²¹, що полягала у банальному передаванні сигналу тривоги голосом по ланцюгу.

Підсумовуючи все сказане вище, можна зробити висновок про те, що радянські літаки дещо поступалися японським у швидкісних характеристиках, а особовий склад ВПС дізнавався про загрозу повітряної небезпеки лише тоді, коли японські літаки з'являлися безпосередньо у полі зору. Зрозуміло, що всі ці фактори значно зменшували бойовий потенціал і обмежували спроможність радянських ВПС.

Проблема організації ефективної системи перехоплення та оповіщення про наближення літаків противника була далеко не єдиним слабким місцем військово-повітряних сил РСЧА. Як відомо, одним зі стратегічних завдань авіації вважають ведення повітряної розвідки. Для ведення розвідки над позиціями противника командування ВПС також мусило отримати дозвіл керівництва, в нашому випадку — наркома Ворошилова²². З аналізу цих документів відомо, що

¹⁵ «Ki.27», Уголок неба. Авиационная энциклопедия, accessed October 20, 2024, <https://airwar.ru/enc/fww2/ki27.html>.

¹⁶ Вячеслав Кондратьев, *Халхин-Гол: Война в воздухе* (Восточный горизонт, 2002), 44.

¹⁷ «О состоянии радиосвязи в истребительных полках ВВС Красной Армии», Механизмы войны, accessed October 20, 2024, http://www.warmech.ru/war_weapon/radstationavia.html.

¹⁸ Володимир Резнік, «Формування та розвиток системи застосування авіації у XX столітті», *The Scientific Heritage*, 48–3 (2020): 46.

¹⁹ Кондратьев, *Халхин-Гол*, 43.

²⁰ РДВА. Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 55–64. Донесение командования 1-й Армейской группы К. Е. Ворошилову с оценкой результатов действий группы и противника 23–25 июля и необходимых мерах по усилению группы для подготовки к предстоящему наступлению. 27 июля 1939 г.

²¹ Там само. Спр. 38. Арк. 28–33. Запись разговора по прямому проводу Б. М. Шапошникова с командованием 57-го Особого корпуса о положении на участке к востоку от р. Халхин-Гол. 20 мая 1939 г.

²² Там само. Спр. 60. Арк. 194–195. Донесение командования 1-й Армейской группы К. Е. Ворошилову с просьбой о

станом на 9 вересня 1939 р. питання свободи ухвалення рішень командування Військово-повітряних сил РСЧА щодо застосування підпорядкованих йому сил все ще залишалося відкритим і до кінця воєнних дій на Халхін-Голі 15 вересня так і не було вирішене.

Ще до початку конфлікту на Халхін-Голі Яков Смушкевич у своїй статті «Авіація в наступній війні» зазначав: «Дедалі чіткіше з'являється потреба єдиного, централізованого керівництва всіма збройними силами країни. Дії всіх родів військ у всіх випадках мають бути координованими і переслідувати одну спільну мету, а це може бути досягнуто тільки єдиним командуванням»²³. Радянський комкор чітко сформулював потребу реформування системи управління військами загалом та військово-повітряними силами зокрема, однак його пропозицію політичне і військове керівництво СРСР проігнорувало.

Правильність думок Смушкевича в черговий раз підтвердилася під час оборони висоти Еріс Улійн Обо. Зона дії першої авіагрупи, відповідальної за ведення розвідки на цій ділянці, покривала територію від 500 метрів до 3 кілометрів перед радянськими позиціями та уможлиблювала систематичне отримання розвідувальних даних про 2-гу, 4-ту і 9-ту піхотні дивізії противника²⁴. Саме тому, коли атаку на радянські позиції розпочали підрозділи зі складу інших з'єднань японської армії, про які не було відомо раніше, це стало несподіванкою для радянського командування. Лише стійкість бійців стрілецької роти 603-го стрілецького полку та своєчасний підхід резервів дали змогу втримати позиції та відбити атаку.

Важко втриматися від зауваження щодо неналежно організованої системи військової розвідки у радянських військах, адже з боку командування 603-го стрілецького полку було доволі необережно повністю покладатися на повітряну розвідку і не намагатися вести військової власними силами, чого вимагав бойовий статут. Іншої причини того, чому командування полку не знало про наявність японських підрозділів, що загрожували стрілецькій роті, знайти не вдалося.

Отже, можна констатувати, що, на додаток до проблем з організацією ефективної повітряної

розвідки, радянське командування зіткнулося з неефективністю військової розвідки. Ці фактори мали відчутний вплив на дії Червоної армії, адже загальновідомим є те, що ведення збройної боротьби без налагодженої системи розвідки апіорі не може бути ефективним. Показовий приклад радянської оборони висоти Еріс Улійн Обо, яка ледь не закінчилася поразкою, лише додатково підтверджує правильність цієї тези.

Ще одним доволі промовистим прикладом невдалої взаємодії між повітряною та військовою розвідкою може слугувати випадок, що трапився 20 травня 1938 р. За завданням командування радянські ВПС здійснювали повітряну розвідку над східним берегом річки Халхін-Гол, і її результати показали, що серйозних сил противника на березі немає. Розвідка виявила лише два ескадрони спішеної кінноти із шістьма кулеметами, взвод піхоти і один гарматний броневий автомобіль. Варто зауважити, що повітряна розвідка велася в доволі несприятливих погодних умовах: йшов дощ і хмарність була низькою²⁵. До того ж, східний берег був вкритий лісом, у якому цілком могли перебувати значно більші сили противника. Незважаючи на це, командування переправило на східний берег два ескадрони кінноти та розвідувальну групу Бикова. Майже одразу було виявлено, що японські сили у згаданому секторі налічують близько роти піхоти, ескадрон кінноти, три бронемашини й танк²⁶. Винятково завдяки ініціативним і сміливим діям командирів підрозділів, незважаючи на перевагу противника і тимчасову втрату зв'язку, їм удалося уникнути оточення.

Для ведення повітряної розвідки радянська авіація застосовувала біплани Р-5, чий швидкісний характеристики були доволі низькими і які станом на початок бойових дій на Халхін-Голі вже застаріли. Такі тихохідні машини без труднощів перехоплювали японські винищувачі. Наприклад, під час здійснення розвідки над східним берегом Халхін-Голу Р-5 було перехоплено винищувачем І-96 — так за радянською класифікацією називали палубний винищувач Mitsubishi A5M, хоча цілком ймовірно, що радянські спостерігачі переплутали його з Ki-27 через схожість силуету та нерухоме шасі, встановлене на обох літаках. У результаті атак японського винищувача радянський розвідник зазнав 13 пробойн і був змушений приземлитися. Поставало на-

расширении района воздушной разведки над территорией противника.

²³ Яков Смушкевич, «Авиация в предстоящей войне», *Большевик* 4 (1938): 46.

²⁴ РДВА. Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 194–195. Донесение командования 1-й Армейской группы К. Е. Ворошилову с просьбой о расширении района воздушной разведки над территорией противника.

²⁵ Там само. Спр. 38. Арк. 28–33. Запись разговора по прямому проводу Б. М. Шапошникова с командованием 57-го Особого корпуса о положении на участке к востоку от р. Халхин-Гол. 20 мая 1939 г.

²⁶ Там само.

гальне питання про залучення до ведення повітряної розвідки нових швидкісних машин. Оскільки альтернатива у вигляді Р-10 ще не надійшла на озброєння у необхідній кількості (лише 18 таких машин перебували на озброєнні 2-го штурмового полку), начальник Генерального штабу РСЧА Б. Шапошніков віддав наказ надалі використовувати для ведення повітряної розвідки винищувачі²⁷.

Проблема налагодження ефективної взаємодії різних родів військ виходить за рамки цього дослідження, і, можливо, її буде висвітлено в іншій статті.

Незважаючи на те, що радянському командуванню систематично доповідали про проблеми, які перешкоджали радянським ВПС повністю використати весь свій потенціал, воно не вживало необхідних заходів або вживало їх із запізненням. Як наочний приклад до цієї тези можна використати наказ про підготовку останнього потужного наступу радянських військ під час воєнних дій на Халхін-Голі. Зокрема, у ньому Климент Ворошилов і Борис Шапошніков вимагали, що наступу піхоти мають передувати артилерійські та авіаудари по позиціях японської артилерії і піхоти²⁸. Вони мали організовуватися винятково наявними силами і без жодних підкріплень як авіаційні підрозділи зі складу 1-ї та 2-ї армій особливого призначення. Відмова радянського командування видається логічною, адже авіапарк двох згаданих вище армій складався з важких бомбардувальників далекої дії і саме тому ідея їхнього використання для виконання завдання безпосередньої підтримки військ була доволі дивною. Більш ефективним з погляду воєнного мистецтва стало б їхнє застосування для ураження об'єктів у тилу японської армії: великих логістичних вузлів, станцій постачання та штабів.

Також Ворошилов і Шапошніков відкинули прохання командування Окремої Червонопрапорної далекосхідної армії, якій формально підпорядковувалася 1-ша Армійська група, про організацію групових авіаційних ударів на позиції противника. У результаті військове командування цілком свідомо обмежило використання авіації для підтримки піхоти під час наступу.

Під час згаданого вище наступу штурмовики та винищувачі діяли доволі інтенсивно, однак

досвід застосування бомбардувальників СБ для підтримки піхоти можна назвати вельми сумнівним. Згідно з наявними даними, СБ діяли лише в період від 1 до 10 серпня, причому 3 і 4 серпня вильоти не проводили через погану погоду²⁹. Намагання використати бомбардувальники для завдання ударів по японських позиціях мало лише частковий успіх. Наприклад, 1 серпня 12 СБ, перебуваючи на висоті 1000 метрів, скинули на позиції в районі висоти Заозерна 64 касети, що у військах отримали назву «відра» (в кожній касеті перебувало 30 бомб по 2,5 кг і 4 бомби ФАБ-50), причому два бомбардувальники були знищені бомбами з власних касет. Через цей прецедент уже 10 серпня Ворошилов заборонив використання касетних боеприпасів та застосування бомбардувальників СБ для безпосередньої підтримки сухопутних військ³⁰.

Висновки. Бойові дії в районі Халхін-Голу оголили цілий комплекс вкорінених проблем, швидко вирішити які було неможливо. Серед них найбільш нагальними вважали організацію ефективної системи перехоплення, що, своєю чергою, вимагало забезпечення ПСОЗ та зенітних дивізіонів засобами зв'язку для підтримки прямого контакту з винищувачами. Втім, якщо цю проблему цілком можна було вирішити на місці шляхом виділення додаткового технічного устаткування, то наступні дві потребували ретельної та довготривалої роботи.

Досвід бойових зіткнень з японськими літаками показав технічне відставання авіапарку радянських ВПС. З усіх типів літаків, що брали участь у воєнних діях на Халхін-Голі, лише І-16 мав достатні швидкісні характеристики, щоб здійснювати спроби перехоплення японських бомбардувальників та винищувачів, тимчасом як І-15 та І-153 поступалися у швидкості навіть важким японським бомбардувальникам. Ліквідація цього відставання потребувала мобілізації інтелектуальних зусиль і копіткої роботи конструкторських бюро та військової промисловості, однак з усіх нових типів літаків до авіаційних підрозділів надійшло лише 18 Р-10, даних про бойове застосування яких не виявлено.

Доволі нагальним було питання недостатньої взаємодії ВПС із наземними військами. Особливо гострою виявилася проблема ведення повітряної розвідки. Як показали результати дослідження, траплялися випадки, коли результати повітряної розвідки давали вкрай неточні та навіть

²⁷ РДВА. Ф. 37977. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 28–33. Запись розговора по прямому проводу Б. М. Шапошнікова з командуванням 57-го Особого корпусу о положении на участке к востоку от р. Халхин-Гол. 20 мая 1939 г.

²⁸ Там само. Спр. 28. Арк. 26. Директива К. Е. Ворошилова командованию Фронтальной группы с одобрением представленного плана наступательной операции по ликвидации противника, не переходя границы. 10 августа 1939 г.

²⁹ Маслов, *Скоростные бомбардировщики*, 109.

³⁰ Там само, 109–110.

викривлені дані щодо кількісного складу військ противника, що призводило до недооцінки загрози. Виникає питання щодо того, чому дані повітряної розвідки не зіставляли з даними розвідки військової і навпаки. Подібна халатність ледь не призвела до поразки радянських підрозділів у районі висоти Еріс Улійн Обо та на східному березі річки Халхін-Гол. Варто наголосити на тому, що налагодження ефективної взаємодії між родами військ є одним з найскладніших завдань, що

потребує тривалих спільних навчань та злагодження. Зрозуміло, що в умовах воєнних дій подібні навчання були неможливими.

Варто наголосити на тому, що вирішення вказаних проблем потребувало системного підходу, нових ідей і часу для їхньої імплементації, однак в умовах воєнних дій можливості для цього були вкрай обмеженими. Саме тому більшість із них станом на закінчення неоголошеної війни на Халхін-Голі так і не було вирішено.

Bibliographic References

Gauthier, Kristian. "La bataille de Nomonhan et la seconde guerre mondiale en extrême-orient." Ph. Diss., Montréal, 2016.

Goldman, Stuart. *Nomonhan, 1939: the Red Army's victory that shaped World War II*. Annapolis, Md.: Naval Institute Press, 2012.

Kharuk, Andrej. *Istrebiteli Vtoroi mirovoi: samaya polnaya entsiklopediya*. Moskva: Yauza, 2012.

Kolomiets, Maksim. "Neobyavennaya voyna" *Stalina. Tanki na Khalkhin-Gole*. Moskva: Yauza, 2013.

Kondratiev, Vyacheslav. *Halhin-Gol: Voyna v vozduhe*. Vostochnyy gorizont, 2002.

Maslov, Mikhail. *Skorostnie bombardirovshchiki Stalina SB i Ar-2*. Moskva: Kolleksiya, 2010.

Mekhanizmi voini. "O sostoyanii radiosvyazi v istrebitelnikh polkakh VVS Krasnoi Armii." Accessed October 20, 2024. http://www.warmech.ru/war_weapon/radstationavia.html.

Bold, Ravdangijn. *Ogranichennaya voyna: voenno-diplomaticheskaya istoriya srazheniya u reki Khalkhin-Gol*. Ves Mir, 2019.

Rieznik, Volodymyr. "Formuvannya ta rozvytok systemy zastosuvannya aviatsii u KhX stolitti." *The Scientific Heritage* 48-3 (2020): 44–49.

Smushkevich, Ya. "Aviatsiya v predstoyashchei voine." *Bolshevik* 4 (1938).

Ugolok neba. *Aviatsionnaya entsiklopediya. "Ki.27"*. Accessed October 20, 2024. <https://airwar.ru/enc/fw2/ki27.html>.

V. Lytvyn

SOVIET AVIATION DURING THE BATTLES OF KHALKHIN GOL: OPERATIONAL, ORGANISATIONAL AND TECHNICAL ASPECTS

The article, based on archival documents and partially on ego-sources, highlights and examines the problems faced by the Red Army Air Forces during the military conflict in the area of the Khalkhin-Gol River in 1939. In particular, it was concluded that the experience of combat operations demonstrated a significant technical gap between the Soviet and Japanese aircraft fleets, which was impossible to liquidate during this undeclared war. The weaknesses also included an inadequately organized system of airborne observation and warning and improper cooperation between Soviet aviation and ground units. During the research, several factors were identified that significantly reduced the combat capability of the Soviet Air Force, among them: the influence of political factors, low level of interaction, insufficient flight and tactical training, lack of political will to launch strikes on enemy territory, and insufficient material support for air surveillance, warning and communication units. The combination of all the above-mentioned factors led to the fact that, despite the fact that the USSR emerged victorious in the undeclared war with Japan, the conflict on Khalkhin-Gol demonstrated the insufficient combat capability of the Soviet Air Force and exacerbated the need for its prompt reform.

Keywords: Khalkhin-Gol, Soviet Air Forces, Kliment Voroshilov, Yakov Smushkevich, combat use of aviation, air battles, air strikes, interaction, aerial surveillance, warning and communication.

Матеріал надійшов 15.03.2025

